

Mylimai dainos ir laišškai

Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17: *Laiškai Vandai Daugirdaitei*, kn. 1: 1919–1924, sudarė Algis Samulionis (1936–1994), Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, 541 p.

Manfredas Žvirgždas

Tekstologijos skyrius
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
El. paštas: manfredasz@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3527-4971>

Leidžiant klasikų akademinis *Raštus*, didžiojo darbų korpuso baigiamuoju dėmeniu paprastai tampa egodokumentų, dažniausiai korespondencijos, tomai, atskleidžiantys rašytojų privataus gyvenimo užkuliusius, jų komunikacijos tinklus, tam tikrai epochai būdingą santykių, bendravimo etiketą. Skelbiant šiuos privačius dialogiškus tekstus paprastai iškyla nemažai metodologinių problemų: būtina iš anksto apsibrėžti, koks detalus aprašomasis ir kontekstus atskleidžiantis aparatas, į kokį šaltinio publikacijos „žanrą“ bus orientuojamasi. Kritinio leidimo nusipelno klasikos kanonui neabejotinai priklausančio kūrėjo epistoliniai tekstai artimiausios aplinkos adresatams – jų tekstologinis apdorojimas reikalauja kruopštumo ir intelektualinės nuovokos.

Jau rengdama Balio Sruogos *Raštų* 16-ąjį tomą (rašytojo laiškų jaunystės bičiulei Valerijai Čiurlionytei rinkinį), Neringa Markevičienė pažymėjo besilaikanti literatūrologo Algio Samulionio suformuluoto imperatyvo „maksimaliai perteikti originalą“, o pasitelkdama Pauliaus V. Subačiaus klasifikaciją apibendrino, kad „Sruogos *Raštuose* pateikiamas kritinis, konvertuotas, stabilus laiškų tekstas“ (Markevičienė 2019a, 470; apie kritinio leidimo rengimo principus žr. Subačius 2001, 40–52). Diplomatinę korespondencijos tekstų perrašą, kai grafiškai atspindimas ir puslapio eilučių skaičius, ji pateikė kitame didžiajame savo darbe – Sruogos elektroninio laiškų archyvo (SELA) publikacijoje (<https://www.sruoga.flf.vu.lt/>). Šios orientacinės apibrėžtys galioja ir rengiant vėlesnius Sruogos epistolinio palikimo tomus.

Raštų tome publikuojamų laiškų tekstai tarsi įvertinami skirtingais rakursais: apibūdinamas teksto išorinis pavidalas, aktualizuojamos datavimo ir lokalizavimo problemos, tikrinama rašyba, skyryba, fiksuojami autoriaus taisymai, riktai ir prierašai, pateikiami

išsamūs aptariamų įvykių, komunikacijos subtilybių komentarai, panaudojama su laiško tematika tiesiogiai susijusi medžiaga (korespondencija su kitais adresa(n)tais, memuaristika, straipsniai ir žinutės spaudoje), sekant paskui autoriaus mintį ir jos neiškraipant, tačiau prisitaikant prie nūdienos skaitytojo, pasirengusio intelektualiam nuotykiui, poreikių.

Galima nujausti, kad rengėja gebėtų tiksliai nurodyti, ką kurią dieną Sruoga veikė, kur keliavo, kaip jautėsi, kiek laiškų parašė (tekstologinio aparato komentaruose neretai nurodomi neišlikę, pražuvę laiškai). Faktografinio pasirengimo lygį rodo išpūdingas bibliografinis sąrašas ir detali asmenvardžių rodyklė, kurioje mažai telikę klausukų, žyminčių gimimo ir mirties datas, beveik visi Sruogos gyvenimo dramos „veikiantieji asmenys“ trumpai, bet raiškiai apibūdinti. Tokią kompetenciją pasiekti padėjo dešimtmečiais trukęs parengiamasis darbas bei pačios tyrėjos principinis išpareigojimas sruogistikai. Neseniai pasirodžiusi 17-ojo *Raštų* tomo pirmoji knyga, apimanti ankstyvąją (1919–1924) Sruogos korespondenciją su gyvenimo bendražyge Vanda Daugirdaite, – nuodugnių studijų, atidaus daugkartinio skaitymo ir teksto giliųjų lygmenų atvėrimo rezultatas.

Laiškų likimas rūpėjo pačiai adresatei – žymiai istorikei, įpratusiai dirbti su faktografiniais šaltiniais. Daugirdaitė-Sruogienė, net ir gyvendama JAV, nuo sovietų Lietuvos atskirta „geležinės uždangos“, nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio susirašinėjo su laiškų originalus saugojusiais archyvarais, rūpinosi šių jai reikšmingų tekstų kopijavimu, šifravimu, sprendė datavimo problemas, tikslino kai kurias tik užuominomis nusakytas aplinkybes. Laiškų rinkinys bent jau iki 1940 m. (kai Sruogos nusprendė kraustyti iš Kauno į Vilnių) išliko vientisas, sutelktas rašytojo namuose Kaune, bet vėliau šis vientisumas buvo suardytas. Sruogienė siekė atkurti pažeistą tvarką, net ir negalėdama tiesiogiai prisiliesti prie trapių, kažkienu be atodairos sumaišytų dokumentų. Su ja susirašinėjo Samulionis, suvokęs šių laiškų vertę ir kiekybinę persvarą viso Sruogos korespondencijos korpuso kontekste. Jis perrašė dalį laiškų, tarėsi su kolegomis tekstologais mėgindamas įskaityti komplikuotas vietas, pradėjo rekonstruoti laiškų dialogo kompozicinę visumą. Rengėja Markevičienė išlaikė pagarbą 1994 m. mirusiam literatūros istorikui, nurodydama jį kaip vieną iš sudarytojų, komentaruose pažymėdama, kad jis sovietmečio sąlygomis leistoje monografijoje *Balys Sruoga* (1986) pateikė aktualios faktografinės medžiagos. Daug remtasi ir pačios Sruogienės komentarais, pasitikėta jos paliudyta įvykių chronologija.

Anksčiau tos pačios tyrėjos parengti Sruogos laiškai Valerijai Čiurlionytei aprėpė studijų Rusijoje ir klajonių po Kaukazą laikotarpį, apie kurį išlikę mažiausiai amžininkų atsiminimų, todėl tie tekstai buvo svarbūs ir kaip biografinių žinių šaltinis. O korespondencijos su Daugirdaite pirmasis etapas (iki santuokos 1924 m. ir bendro gyvenimo pradžios) susijęs su spartėjančiu „ėjimu į viešumą“, reikšmingų pažinčių rato plėtra, tad daug kur jau galima buvo pasiremti kitais to paties laikotarpio liudijimais, patikslinti įvykių seką (daugelis Sruogos rašytų laiškų nedatuoti; datas kai kada nurodė pati Daugirdaitė, rašymo laiką galėjo žymėti smulki užuomina apie istorinius faktus ar apsitrynęs pašto antspaudas). Sruoga tuo metu jau buvo nebe pretenzingas, aplinkinių nuostabą kėlęs jaunuolis, o dienraščio *Lietuva* redaktorius, vėliau Miuncheno universiteto studentas, lankęs žymiausių Europos filologų ir kultūrologų paskaitas, užmezgęs kontaktus su kultūrinio elito lyderiais – Vincu Krėve, Faustu Kirša, Stasiu Šimkumi, Juozu Urbšiu.

Čiurlionytei rašyti Sruogos laišakai buvo sklidinai naivos, spontaniškai improvizuotos poezijos, neretai jie ir rašyti kaip grynoji lyrika, tad dažname tekste trūko esminių epistolinio žanro atributų – kreipinio, informatyvaus pranešimo apie dienos reikalus, parašo. Su Daugirdaite komunikacinis ryšys neretai žemiškesnis, konkretesnis, nors jų romano pradžioje reguliariai rašytuose laiškuose irgi netrūko lyrinio įkvėpimo padiktuotų emocijų išlydžių, subtilių poetinės prozos intarpų ar niekur neskelbtų, vėlesnės poetinės kūrybos variantais tapusių eilėraščių fragmentų. Antrąjį poezijos rinkinį *Dievų takais* (1923) Sruoga konceptualiai projektavo kaip erotinės komunikacijos liudijimą, buvo sugalvojęs jam paantraštę „Mylimai dainos“ (115, 1922-08-25)¹, sąmoningai ištirpdydamas ribą tarp egodokumento ir išpažintinės poezijos. Sruoga dažnai elgėsi kaip tipiškas įkvėpimo pagautas kūrėjas, neskaičiaavęs dienų ir valandų, netaupęs popieriaus ir nesitikėjęs epistoliniam „išsisakymui“ parankaus momento, rašęs laiškus, atrodytų, neįmanomomis sąlygomis – lėkdamas traukiniais, besiblaškydamas svetimų miestų gatvėmis ar klaidžiodamas po kalnus. Rengėjos darbą komplikavo nekokybiškos rašymo priemonės, trūkinėjanti, kartais negrabi rašysena, plyštantis, suteptas, nuo laiko sudūlėjęs popierius.

Markevičienės rengtomis knygomis galės pasinaudoti tiek profesionalūs literatūrologai, tiek ir eiliniai skaitytojai, suintriguoti dviejų ryškių tarpukario asmenybių epistolinio romano (kur tik įmanoma, aparate pateikiami adresantės atsakymai). Tekstologinis korekcijų fiksavimas ir dalykiniai komentarai (dvi skirtinga numeracija išskirtos aparato zonos) neužgožia pačių laiškų, neapsunkina skaitymo. Nors ir esama vietų, kur keliskart aiškinama ta pati aplinkybė, tai lemia adresanto pasirinkimas grįžti prie tos pačios detalės, ją iš naujo tikslinti. Komentarų skiltyje kartais ištisai cituojami Sruogos laišakai kitiems adresatams, paaiškinantys tam tikrus jo sprendimus, tuo metu aktualias dilemas. Šiuos egodokumentus, irgi išsamiai tekstologiškai aprašytus, veikiausiai dar sykį galima bus perskaityti kituose *Raštų* tomuose – dabar juos jau galima rasti elektroninėje SELA versijoje (ten galima pasitikrinti, kokios apimties darbai dar laukia publikacijos rengėjų).

Laiškai nurodo į kitus laiškus, iš jų atpažįstame įvairialypį adresanto vaidmenų repertuarą – jis nėra vien lyriškai nusiteikęs, nuolat vienatvės kamuojamas įsimylėjęlis, bet ir pareigingas spaudos darbuotojas, studentas filologas, alpinistas, keliautojas, bohemiško gyvenimo pagundų suviliotas „auslenderis“. Tekstologinius tyrimus inicijavusiai Sruogienei šie laišakai buvo svarbūs kaip šeimos sukūrimą sankcionavę dokumentai, jai rūpėjo rekonstruoti autentišką Sruogos kaip šeimos žmogaus psichologiją. Asmeniškus, akimirkos įspūdį išreiškiančius tekstus ji interpretavo kaip turinčius išliekamosios literatūrinės vertės, artėjančius prie grožinės literatūros, „romano laiškais“ (Markevičienė 2021a, 15). Mokslinės publikacijos rengėjos interesas – ne adresanto asmenybės, o paties teksto analizė. Jai ne itin reikšminga, kad išliko nedaug Daugirdaitės laiškų Sruogai, kurie stilistiškai skiriasi nuo paties Sruogos rašytų: juk „buvusį dialogą galima įsivaizduoti skaitant ir vieno asmens rašytus laiškus“ (Markevičienė 2021b, 463). Kita vertus, rengėja visada atidi adresantės pastaboms, ten, kur įmanoma, stengiasi atkurti dialogą, atkreipdama dėmesį į kritinius momentus, nesuskalbėjimo, abejonių, nelengvo pasirinkimo situacijas.

¹ Čia ir toliau teikiamas Balio Sruogos laiško Vandai Daugirdaitei numeris ir rašymo data iš aptariamų knygų.

„Rengimo principų“ skyriuje rengėja detaliai aptarė, ką taisė remdamasi dabartinėmis kalbos nuostatomis (tai daugiausiai rašybos „nelygumai“, nekeičiantys prasminių akcentų, atspindintys laikotarpio komunikacinio etiketo ir gramatinių variantų kaitą), o ką išskyrė ir komentavo tekstologiniame aparate, pažymėjo teksto komplikacijas, autorinius taisymus, frazių kitomis kalbomis vertimus. Ji taip pat atliko lingvistinį tyrimą, suregistruodama publikuojamų laiškų fonetikos, morfologijos, leksikos, sintaksės ypatumus, parodydama, kad korespondencijos tekstai yra reikšmingi kalbos istorijos etapo dokumentai. Sruogos kalba net ir asmeninio pobūdžio laiškuose keitėsi, tobulėjo, intelektualėjo: jis nuėjo ilgą saviugdą kelią, kol iš mažaraščio sodiečio, niekada nelankiusio lietuviškos gimnazijos, tapo diplomuotu filologu, polemisku literatūros ekspertu, oficiozo redaktoriumi, universiteto lektoriumi ir profesoriumi, į kurio sprendimus apie literatūrą ir tautosaką ir šiandien atsižvelgiama. Šiuo intelektualinio tobulėjimo keliu jis kvietė žengti ir laiškų adresatę, skatindamas versti intelektualinei saviugdai reikšmingus tekstus, gilintis į sritis, kurios iki tol jai buvo tolimos – graikų antikinės literatūros istoriją, Waldemaro Bonselso ir Romaino Rolland'o kūrybą, nesijaudinti dėl galimų nesėkmių, nepasiduoti saviniecai. Jis gebėjo kurti autoritetinę įvaizdį, spinduliavo pasitikėjimu savimi, demonstravo Miuncheno universitete įgytą kultūrinį kapitalą, kurį vėliau panaudojo rašydamas kritiką ir dėstydamas.

Markevičienė pastebėjo, kad Sruogai būdingas terapinio pobūdžio spontaniškas rašymas, išliejant susikaupusias emocijas (Markevičienė 2021c, 503). Dažniausiai laišakai rašyti kamuojant ilgesiui, kenčiant dėl vienatvės, skurdo, užmaršties, sergant, patiriant susvetimėjimą nepažįstamame didmiestyje. Sruogos psichologinis jautrumas lėmė daugelio laiškų toną: tai buvo impulsyvi, komplikuota, nuolat dėmesio reikalaujanti asmenybė. Jam dar Pirmojo pasaulinio karo metais imponavo ne savo individualybės atsiskakę „sausuo-liai“ visuomenininkai, o maištininkai individualistai, „dūšios“ žmonės – tokie kaip Jurgis Baltrušaitis ar Friedrichas Nietzsche (Markevičienė 2019b, 489–490). Neabejotinai veikė neoromantikų deklaratyvus atsiribojimas nuo minios, laukinės gamtos stichijos idealizacija, dionisiško svaigulio, iracionalaus chaoso, dekadanso, būties disharmonijos šlovinimas, būdingas Rytų Europą pavėluotai pasiekusiai *fin de siècle* kultūrai. Vis dėlto Sruoga, pasak laiškų tyrėjos, kaitaliojo laiškų žanrus, kartais net rašydamas mylimajai rinkosi ironišką, sarkastišką feljetono ar referuojantį laikraščio vedamojo stilių (Markevičienė 2021c, 504). Galima pajusti, kad net ir improvizuodamas, privačiomis temomis „štukavodamas“, Sruoga jautė žanrų ribas, sąmoningai imdavosi modernistinei literatūrai būdingos žanrų kontaminacijos, naudojo ironijos, parodijos, koliažo priemones.

Skaitant rašytojo korespondenciją, juntamas intensyvus kasdienybės ritmas, kai nėra laiko gilesnei savirefleksijai, kai kiekviena diena išgyvenama kaip hiperbolizuotas iššūkis, vertas nuostabos ar tiesiog instinktyvaus, neartikuliuoto klyksmo, ypač kai sulaukiama adresatės atsako: „Toks dievinas Tavo laiškas – skaičiau ir klykiau. Tu retai kada taip gražiai rašai! Ir mano kambarys pilnas kažkokių kvepmenų, ir kažkur dainuoja nežinomos aidijos – kažkur apaštalų legendos reiškiasi. Gerai, kad šandie gavau tavo tokį gerą laišką!“ (82, 1922-06-30). Miuncheno laikotarpis (1921–1923) išsiskyrė ne tik emocinio pakilimo momentų gausa, bet ir griežtu studijų grafiku paremta dienotvarke, kai mokomasi kalbų ir per trumpą laiką susintetinama daugybė žinių, metodų, teorinių įžvalgų, visa sąmone

panyrama į Europos kultūrą, meną, literatūrą, reflektuojama lietuvių inteligentui vis dar egzotiška Vakarų didmiesčio atmosfera.

Tai išskirtinis Sruogos saviidentifikacijos etapas: jis viskuo domėjosi, daug kur dalyvavo, veržėsi su visais polemizuoti, buvo dažnas tiek aludžių, tiek muziejų lankytojas, ilgai negalėjo nuspręsti, kurį kelią rinktis – literato, žurnalisto ar akademiko. Poeto prigimtis priešinosi vienareikšmėms klasifikacijoms, griežtam deskriptyvumui, atmintinai iškaltos istorinės gramatikos formulės atrodė negyvos, beprasmiškos: „O ne, aš nebūsiu ‚mokslo žmogus‘, aš nenoriu juo būti, – aš noriu gyventi, aš noriu eiti į gyvenimą taip, kaip žolelė auga, kaip žmogaus širdis plasta, kaip rugiai šlama. Nenoriu būti formula, nenoriu[,] kad mano dūšia šešėly aimanuotų!“ (64, 1922-05-27). Vis dėlto Sruogai buvo būdinga ir principinga nuostata baigti pradėtą darbą, siekti tikslo, sutelkus visas valios pastangas. Chaoso ir vitališkos laisvės dainius ilgainiui suvaldė prigimtinius impulsus ir tapo nuoseklių estetinių pažiūrų literatūros istoriku ir teoretiku. Akademiko kelią jis rinkosi ir praktiniais sumetimais, siekdamas patogesnės buities: juk „[p]rofesoriantis geriau[,] negu redakcijoje sėdėt. [...] kai kartą ten atsisėdi – jau iš ten iškrapštyti nebe taip lengva“ (171, po 1924-03-12). Kaip galima nujauti, laiškų adresatė, intelektualiai senos dvarininkų giminės palikuonė, irgi veikė jo sprendimus.

Įdomus didžiosios, politinės istorijos sąlytis su mažąja, intymiąja istorija. Net ir deklaruojant atsiribojimą nuo tautas vedančių visuomenininkų, dirbdamas Amerikos lietuvių dienraščio *Naujienos* korespondentu Miunchene, Sruoga buvo priverstas reaguoti į politinius sukrėtimus finansinės ir moralinės infliacijos kreciamoje pokario Vokietijoje, pirmiausiai Bavarijoje. Vokiečių požiūris į užsieniečius studentus sparčiai prastėjo, naują nacionalizmo bangą sukurstė 1923 m. pradžioje įvykęs Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos, o ekonominė krizė 1923 m. lapkritį Miunchene išprovokavo „alaus pučo“ bandymą – nemažą politinį sambrūzdį, kurį Sruoga ironiškai vadino „tautine revoliucija“. Jis aprašė šio nepavykusio perversmo pasekmes Lietuvos spaudoje, supažindino lietuvių skaitytojus su Bavarijos politikos „virtuve“, kurioje tuo metu jau maišėsi pavojingi „ingredientai“. Markevičienė įžvalgiai parinktomis citatomis iš Sruogos (slap. Mucius Scevola) straipsnių parodė, kad lietuvis poetas pats to nenujausdamas atsidūrė prie naujos ideologinės stovyklos – nacizmo – kūrimosi epicentro, stebėjo šį politinį reiškinį nuo pačių užuomazgų, gerai orientavosi to laikotarpio komplikuojuose politiniuose tikrovėje, nors naiviai vylėsi, kad patys vokiečiai ras išeitį iš krizės, o „[s]usprogdinus Hitlerio lizdą konfliktas tarp Berlyno ir Miuncheno savaimė likviduos“ (156, 1923-11-21). Ši medžiaga gali pasirodyti vertinga istorikams, bandantiems atsekti, kaip žinios apie Vokietijos nacionalsocialistų partijos (NSDAP) formavimąsi plito lietuviakalbėje žiniasklaidoje, kaip radikalizmas ir revizionizmas tapo vis akivaizdesne Europos politinės darbotvarkės problema.

Išnagrinėjęs Sruogos laiškų Daugirdaitei tekstūras, atpažinęs braukymus, priedašus, peržvelgęs laiškus kitiems adresatams ir kartu su Sruoga pasivaikščiojęs jo maršrutais, skaitytojas vis vien bus sugrąžintas prie poeto biografijos, panardintas į komplikuoją jausmų pasaulį: „pirmiausia tai meilės laišškai – juose svarbiausia dviejų žmonių tarpusavyo santykių istorija, išgyvenamos būsenos, patiriamos emocijos. [...] Laiškams būdinga jausmų raiškos ir poetinės kūrybos sintezė“ (Markevičienė 2021c, 515). 171 laiškas tilpo į

ši leidinį, dar 124 korespondencijos vienetai liko antrai knygai, apimančiai 1924–1947 m. laikotarpį, joje atsiders ir dramatiški 1943–1944 m. egodokumentai iš Štuthofo. Sruogos epistolikos kolekcija, surinkta ir susisteminta skirtingų kartų tyrėjų (Samulionio ir Markevičienės) pastangomis, – vertingas rašytojo akademinų *Raštų* korpuso papildymas, pretenduojantis tapti nauju kritinio parengimo etalonu.

Literatūros sąrašas

- Markevičienė, N., 2019a. Rengimo principai. In: Sruoga, B., *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei 1915–1918*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 467–477.
- Markevičienė, N., 2019b. Balio Sruogos laišakai Valerijai Čiurlionytei. In: Sruoga, B., *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei 1915–1918*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 478–498.
- Markevičienė, N., 2021a. Pratarmė. In: Sruoga, B., *Raštai*, t. 17: *Laiškai Vandai Daugirdaitei*, kn. 1: *1919–1924*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 11–15.
- Markevičienė, N., 2021b. Rengimo principai. In: Sruoga, B., *Raštai*, t. 17: *Laiškai Vandai Daugirdaitei*, kn. 1: *1919–1924*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 461–474.
- Markevičienė, N., 2021c. „Tu, mano laimė, mano šviesa, mano stiprybė“. In: Sruoga, B., *Raštai*, t. 17: *Laiškai Vandai Daugirdaitei*, kn. 1: *1919–1924*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 489–515.
- Samulionis, A., 1986. *Balys Sruoga*. Vilnius: Vaga.
- Subačius, P., 2001. *Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.